

Право обвинуваченого на неправдиві показання як елемент *favor defensionis*

С. П. Кучевська,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
кримінального права та
кримінології юридичного
факультету Львівського
національного університету
імені Івана Франка

Б. І. Яворський,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
кримінального процесу та
криміналістики юридичного
факультету Львівського
національного університету
імені Івана Франка

Надзвичайно важливим правом підозрюваного, обвинуваченого, підсудного¹ є право давати показання або відмовитися давати показання. У теорії кримінального процесу воно отримало назву привілей обвинуваченого проти самовикриття і є складовою права особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів. Це право гарантоване ст.ст. 62, 63 Конституції України та передбачене у низці міжнародних актів, зокрема п.«d» ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, п.п. «g», «h», «i» ч. 1 ст. 67 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, п. «e» ч. 3 ст. 6 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права і основні свободи людини.

Обов'язок роз'яснити відповідне право обвинуваченому покладений на слідчого при пред'явленні обвинувачення, а підсудному – на головуючого у судовому засіданні. Реалізуючи його, обвинувачений має можливість відмовитися давати показання, при чому така відмова не може тлумачитися як визнання ним вини і враховуватися як обставина, що обтяжує відповідальність, адже обов'язок доказування покладений на сторону обвинувачення. Закон забороняє перекладати цей обов'язок на обвинуваченого. Крім того, під загрозою кримінальної відповідальності (ст. 373 Кримінального кодексу (далі – КК) України) заборонено примушувати особу давати показання шляхом насильства, погроз та інших незаконних дій. У будь-який момент судового розгляду підсудний вправі дати показання – повідомити суду нові або нагадати уже відомі дані, дати пояснення стосовно показань інших осіб чи інших доказів, які досліджував чи досліджує суд.

Хоча привілей проти самовикриття в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) прямо не сформульований, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнає його як основоположний принцип справедливого правосуддя і розглядає в рамках п.1 ст. 6 вказаного документа [24, 103; 45]. Як приклад, у рішеннях у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р., у справі «Колесник проти України» від 19 лютого 2010 р., у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. ЄСПЛ вкотре відзначив, що право відмовитися давати показання та право не обмовляти себе є загальноновизнаними міжнародними стандартами, основними складовими поняття справедливого розгляду, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції. Право особи не свідчити проти себе передбачає, зокрема, що органи влади повинні шукати докази, не вдаючись до використання показань, отриманих шляхом застосування методів примусу та утисків всупереч волі особи, якій пред'явлено обвинувачення. Захищаючи обвинуваченого від неправомірного примусу з боку органів влади, ці імунітети допомагають уникнути помилок судочинства та гарантувати дотримання цілей ст. 6 Конвенції. Аналогічна позиція відображена і в

У статті досліджується привілей обвинуваченого від самовикриття у контексті питання про його обсяг та межі дії, зокрема, з'ясується, чи вправі обвинувачений давати неправдиві показання, захищаючись від обвинувачення. На підставі аналізу законодавства, судової практики, в тому числі і Європейського суду з прав людини, позицій, висловлених у спеціальній літературі, автори пропонують свій підхід для вирішення зазначеної проблеми.

Ключові слова: обвинувачений, неправдиві показання, кримінальна відповідальність

¹ Далі у тексті для зручності вживатиметься тільки термін «обвинувачений» у широкому розумінні, який включатиме, якщо інше не буде вказано, і підозрюваного та підсудного.

інших рішеннях ЄСПЛ, де наголошується про недопустимість порушення права особи не свідчити проти себе².

Виходячи саме з такого розуміння привілею проти самовикриття, ЄСПЛ у рішенні у справі «Яременко проти України» відзначив порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції. Суд констатував, що показання, підписані заявником, були отримані всупереч його волі, що «... національні суди вважали ці детальні свідчення незаперечним доказом їх достовірності і поклали їх в основу засудження заявника за злочин 1998 року всупереч тому, що його показання були дані за відсутності адвоката, а згодом були відкликані після того, як заявнику було надано можливість зустрітися з адвокатом за своїм вибором, і не були підтверджені іншими матеріалами».

Таким чином, даний привілей становить собою важливий атрибут справедливого судочинства загалом. Правильне його розуміння є запорукою дотримання основних прав осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Поряд з тим, зміст привілею обвинуваченого проти самовикриття далеко неоднозначний, що обумовлює окрему увагу до нього. Так, дискусійними є питання про його обсяг та межі дії, зокрема, чи вправі обвинувачений давати неправдиві показання, захищаючись від обвинувачення?

У літературі немає однозначної позиції з цього приводу та й законодавство тут чітко не виписане. У 2008 р. вийшла монографія Р. В. Баранніка та В. П. Шибіка «Право особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України». Проте ознайомлення зі змістом самого дослідження дає підстави для висновку, що саме це питання, на жаль, у роботі так і не піднімалося [4].

М. Костін вважає, що давання обвинуваченим завідомо неправдивих показань не може розглядатися як допустимий спосіб його захисту, оскільки це не зумовлено його законними інтересами, суперечить публічним інтересам, інтересам правосуддя, не відповідає принципу рівності сторін. Тому науковець пропонує встановити кримінальну відповідальність обвинуваченого за давання ним завідомо неправдивих показань [13, 101].

Я. О. Мотовіловкер, хоч і не вважав за можливе притягати обвинуваченого до кримінальної відповідальності за давання неправдивих пока-

зань, однак стверджував, що така поведінка є непрямым доказом його винуватості у вчиненні злочину [16, 17].

На переконання І. Петрухіна, давання обвинуваченим неправдивих показань є правомірним, оскільки обвинувачений не порушує жодних правових заборон. Вчений погоджується з тим, що це робить доказування більш складним. Однак при такій організації судочинства всі зусилля органів розслідування і суду спрямовуються на пошук доказів, які не обмежуються показаннями обвинуваченого, його зізнанням та поведінкою. Якщо визнати, що кожен контраргумент обвинуваченого у випадку його не підтвердження повернеться непрямым доказом його винуватості, то, вважає науковець, цим буде парализовано право на захист. Обвинувачений перестане активно захищатись, побоюючись, що будь-яка невдала спроба захисту буде витлумачена не на його користь [22].

Ю. М. Groшевий та С. М. Стахівський підтримують зазначений підхід і відзначають, що право давати неправдиві показання пов'язане з необхідністю реально забезпечити право на захист, яке, звичайно, є несумісним з обов'язком давати правдиві показання [8, 176]. Тому давання завідомо неправдивих показань і відмова від давання показань, стверджує Ю. Чорноус, є наслідком реалізації права на захист і не суперечить конституційним принципам кримінального процесу [31, 132].

Прихильники такої позиції слушно пропонують розглядати поняття неправдивих показань у юридичному і моральному значеннях. З цього приводу звертається увага, що «моральні норми вимагають, звичайно, засудження всякої неправди. Але, з юридичної точки зору, обвинувачений повинен мати усі права, які, нехай і на його думку, сприяють відстоюванню його невинуватості. Крім того, праву обвинуваченого на неправдиві показання кореспондує обов'язок доказування органів досудового розслідування, який не повинен пов'язуватись з показаннями обвинуваченого» [21, 139]. Законним інтересом обвинуваченого, у загальному вигляді, є захист від підозри й обвинувачення у вчиненні злочину. Бажання уникнути відповідальності, покарання у виді позбавлення волі – це цілком обґрунтований особистий інтерес особи, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні злочину [26, 139].

Щодо чинного законодавства, то воно передбачає наступну ситуацію. Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) не забороняє обвинуваченому давати неправдиві показання, оскільки у жодній його нормі не сказано, що обвинувачений зобов'язаний давати тільки правдиві показання. Крім цього, згідно КПК, обвинувачений,

² Див., наприклад, рішення Європейського суду з прав людини у справах «Funke v. France» від 25 лютого 1993 р., «Heaney and McGuinness v. Ireland» від 21 грудня 2000 р., «J. B. v. Switzerland» від 3 травня 2001 р., «Jallog v. Germany» від 11 липня 2006 р., «John Murray v. the United Kingdom» від 8 лютого 1996 р., «Quinn v. Ireland» від 21 грудня 2000 р., «Telfner v. Austria» від 20 березня 2001 р. Тут і надалі для роботи зі справами автори користуються офіційним сайтом Європейського суду з прав людини – www.echr.coe.int

на відміну від свідка та потерпілого, не попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань. Тому, на перший погляд, видається, що відповідь на задеклароване питання очевидна. Проте не все так однозначно.

Кримінальний закон встановлює кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України) та завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України). Аналіз відповідних статей дозволяє стверджувати, що обвинуваченого, який дає неправдиві показання, не можна притягувати до кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України «Завідомо неправдиве показання», адже диспозиція цієї статті чітко передбачає, що суб'єкт цього злочину спеціальний – ним може бути тільки свідок, потерпілий, експерт та перекладач. Проте така можливість залишається у зв'язку зі ст. 383 КК «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину», диспозиція якої сформульована наступним чином: «завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину...», що свідчить про те, що коло суб'єктів цього злочину законодавець не обмежив. Саме повідомлення може бути здійснене у різних формах: письмово, усно, за підписом особи, яка його зробила, або без такого (анонімним). Неправдивим таке повідомлення є, коли воно стосується злочину, якого насправді не було, або коли у ньому міститься інформація про вчинення злочину особою, яка насправді його завідомо для винного не вчиняла, або ж про вчинення особою більш тяжкого злочину, ніж той, що вона насправді вчинила [17, 952]. Зважаючи й на те, що ознака «завідомості» носить дуже оціночний характер, виходить, що якщо, наприклад, обвинувачений під час допиту заявляє, що злочин вчинив не він, а інша особа, однак у результаті перевірки дана інформація не підтверджується, то дії обвинуваченого слід додатково кваліфікувати за ст. 383 КК України.

Саме таким шляхом йде вітчизняна судова практика. Так, наприклад, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалою від 28 листопада 2006 р. скасувала вирок Апеляційного суду Львівської області від 9 червня 2006 р., яким Б. засуджено за ч. 1 ст. 185 КК України на один рік позбавлення волі, за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України – на дванадцять років позбавлення волі, і направила справу прокурору на нове розслідування. В ухвалі колегії суддів Судової палати відзначалося: «За таких обставин, оскільки Б. заявив про причетність М. до крадіжки та вбивства потерпілої, суд зобов'язаний був, за клопотанням учасників судового

розгляду, в порядку, передбаченому ст. 315 КПК, попередивши Б. про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК України, дати доручення прокурору перевірити цю заяву, відклавши розгляд справи до закінчення перевірки, або ж повернути справу для проведення нового розслідування» [29].

У судовій практиці Російської Федерації (далі – РФ) спостерігається протилежний підхід. Так, Верховний Суд РФ роз'яснив, що завідомо неправдиві показання підозрюваного про вчинення злочину іншою особою завідомо неправдивого доносу не становлять, оскільки дані з метою ухилитися від кримінальної відповідальності і є способом захисту від обвинувачення. Тому, відповідний вирок за ч. 2 ст. 306 КК РФ (диспозиція ст. 306 КК РФ аналогічна за змістом зі ст. 383 КК України) був скасований і справа закрита за відсутністю складу злочину [19].

Низка вчених виступає з критикою такої позиції Верховного Суду РФ. Зокрема, Ю. П. Гармаєв відзначає, що вища судова інстанція фактично надала право обвинуваченому, а заодно і його захиснику, захищатися будь-якими, в тому числі і злочинними засобами, тобто обмовляти кого завгодно у вчиненні чого завгодно, якщо це було вчинено з метою захисту. Таке роз'яснення є протизаконним. Автор вважає, що обвинувачений і його адвокат у повній мірі несуть відповідальність за будь-яке завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину щодо будь-якої особи, яку б мету не переслідували та якими б мотивами вони не керувалися. «Час прокинутися від застарілих стереотипів. Перед стороною обвинувачення сильний, висококваліфікований, досвідчений і наділений широкими повноваженнями процесуальний супротивник. Такому опоненту у процесі, який на рівних змагається з державним обвинувачем, в умовах, коли суди перестали виконувати функцію обвинувачення і впевнено виносять виправдувальні вирoki, вже не можна давати таку перевагу. Час уже кожній стороні повноцінно користуватися своїми правами і можливостями, при цьому повною мірою несучи передбачену законом відповідальність» – зазначає науковець [5].

С. Нафієв та А. Васін також обстоюють цю позицію, відзначаючи, що право на захист не є абсолютним і його здійснення не повинно порушувати права та свободи інших осіб. Прагнучи виправдати себе перед слідством та судом шляхом необґрунтованого перекладення вини на іншу особу, обвинувачений посягає на низку прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами РФ. У випадках використання незаконних методів захисту, пов'язаних із завідомо неправдивим

обвинуваченням інших осіб у вчиненні злочину, обвинувачений підлягає за це кримінальній відповідальності. Аналогічно необхідно вчиняти, на думку вказаних науковців, і у випадку заяв про завідомо неіснуючі факти застосування незаконних методів ведення слідства [18].

С. Зеленін, критикуючи таку позицію Верховного Суду РФ, розмірковує так. Суб'єктивна сторона завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину характеризується прямим умислом, мотивом є захист від пред'явленого обвинувачення, а метою – ухилення від кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Оскільки мотив вчинення злочину, передбаченого ст. 306 КК РФ, у диспозиції не названий, відповідно, вважає вчений, він не може, з одного боку, бути спеціальним, якимось одним, а з іншого – конкретний мотив не може виключати настання відповідальності, крім випадків, передбачених Загальною частиною КК. Іншими словами, мотив вчинення даного злочину може бути будь-яким і для настання кримінальної відповідальності значення не має. Крім того, як зазначає автор, діючий кримінальний закон не передбачає винятків з підстав кримінальної відповідальності (ст. 8 КК РФ) для описаного в огляді практики Верховного Суду прикладу [10, 43].

На обґрунтування своєї позиції С. Зеленін відзначає, що сформульований у ч. 3 ст. 17 КК РФ принцип: «здійснення прав і свобод людини і громадянина не повинно порушувати права і свободи інших осіб» є відображенням у законі давно сформованих етичних уявлень про те, що член суспільства не повинен ставитися до інших так, як не хотів би, щоб ставилися до нього. Будучи і конституційною нормою прямої дії, це правило у найзагальнішій фундаментальній формі обґрунтовує необхідність обмеження права на захист. Заборонені законом дії, вчинені з метою захисту від пред'явленого обвинувачення, не можуть бути визнані правомірними і тягнуть застосування санкціонованих державною засобів примусу. Зрозуміло, що мотив порушення вимог закону і мета здійснення (чи підготовки) захисту не мають значення для настання відповідальності у даному випадку. Обмеження прав може мати форму не тільки прямої заборони, але і сформованого диспозицією опису діяння, яке визнається правопорушенням. Так, за словами автора, кримінальний закон забороняє втечу з-під варти (ст. 313 КК РФ), ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі (ст. 314 КК РФ), наприклад, з метою подання скарги про незаконне засудження, тобто, з метою захисту, підкуп чи примушування до давання показань або ухилення від давання показань (ст. 309 КК РФ), нехай і з

метою створення захисної версії. Всі ці дії можуть мати своїм мотивом захист у кримінальній справі, проте вони заборонені законом. До такого переліку автор відносить і ст. 306 КК РФ, відзначаючи, що об'єкт злочину, передбаченого ст. 306 КК РФ, – не тільки інтереси правосуддя, але й честь та гідність конкретної особи. Твердження обвинуваченого про те, що злочин вчинила конкретна особа, зачіпає інтереси останньої, завдаючи шкоди доброму імені людини. Навіть за умови уникнення кримінального переслідування, потерпілий позбавляється можливості поновлення індивідуальної та соціальної справедливості, а також компенсації заподіяної йому шкоди [10, 43–45].

Дозволимо собі не у всьому погодитися з наведеними твердженнями. Так, одне з положень аргументів вказує на те, що узаконення можливості давати неправдиві повідомлення призводитиме до перекидання вини на іншу особу, у зв'язку з чим заподіюватиметься шкода її доброму імені. До певної міри це дійсно так. Проте, по-перше, щодо такої особи діє презумпція невинуватості і вона офіційно вважається невинуватою, доки судовим рішенням, що вступило у законну силу, не буде встановлено протилежне. По-друге, якщо надана інформація не підтвердиться у процесі розслідування, особа вправі звернутися за захистом своїх прав у порядку цивільного судочинства з позовом про захист честі та гідності. По-третє, у певних випадках активність суду і вимога повного, всебічного і об'єктивного встановлення всіх обставин справи обмежується правилами сприяння захисту. Наприклад, *favor defensionis* зобов'язує тлумачити всі сумніви на користь підсудного, хоча цілком можливо, що підсудний таки вчинив злочин, однак, офіційно, він визнається невинуватим. При постановленні виправдувального вироку підсудного виправдують не тому, що встановили його невинуватість, а тому, що законодавець «наказав» тлумачити сумніви, які неможливо усунути, на користь підсудного. Об'єктивна істина залишилась невстановленою і про це потрібно говорити прямо, адже цілком можливо, що злочин вчинив саме він [20, 9; 28, 24]. У таких випадках інтереси інших осіб, зокрема потерпілих, також залишаються не задоволеними.

Ще одне положення стосується того, що оскільки дії заборонені законом, то навіть вчинені з метою захисту від пред'явленого обвинувачення, вони не можуть бути визнані правомірними і тягнуть застосування санкціонованих державною засобів примусу. Проте його також вважаємо достатньо спірним, адже статус «заборонених» чи «не заборонених» встановлює сама держава. Законодавство містить чимало прикладів, коли дер-

жава «знімає» таку заборону. Так, можна згадати про необхідну оборону як обставину, що виключає злочинність діяння. За загальним правилом заподіяння тілесних ушкоджень іншій людині є забороненим діянням, за яке передбачена кримінальна відповідальність. Але якщо особа захищається від нападу озброєної особи, групи осіб чи для відвернення протиправного насильницького вторгнення у її житло, така заборона «знімається», незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ч. 5 ст. 36 КК України). Ще одним прикладом може бути звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України) чи закінченням строків давності (ст. 49 КК України). При чому останнє можливе і щодо осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини. Як приклад таких винятків виступають і правило заборони повороту до гіршого, яке діє як на досудових, так і на судових стадіях кримінального судочинства, а також правило про тлумачення сумнівів на користь підсудного.

Більш правильною, на нашу думку, є позиція, що у тих випадках, коли обвинувачений дає показання щодо інших осіб про обставини, які становлять зміст обвинувачення чи були підставою для затримання, і взагалі щодо фактів, причетність до яких допитуваного перевіряють, він вправі давати будь-які показання, і відповідальність за них, навіть у випадку їх завідомої неправдивості, наступати не повинна. Інакше вирішується це питання, коли показання проти інших осіб дає обвинувачений стосовно обставин, які не охоплюються пред'явленим обвинуваченням і причетність до яких допитуваного взагалі не перевіряється, тобто з інших епізодів справи чи в іншій справі. У таких випадках обвинувачений повинен бути попереджений про те, що він даватиме показання як свідок і, відповідно, нестиме кримінальну відповідальність за відмову давати показання чи завідомо неправдиві показання [20, 112; 30].

Якщо ж заборонити обвинуваченому давати неправдиві показання з приводу пред'явленого йому обвинувачення про вчинення злочину іншою особою, то в нього залишається тільки два варіанти поведінки – або відмовитися давати показання, або визнати свою вину у пред'явленому обвинуваченні. Адже якщо обвинувачений заперечуватиме свою причетність до вчинення злочину, стверджуючи, що злочин вчинив не він, а інша особа, і у процесі розслідування така інформація не буде підтверджена, що фактично рівноцінно її неправдивості, то зазначений суб'єкт додатково притягатиметься до кримінальної відповідальності за ст. 383 КК. Тобто, цілком ймовірні ситуації, коли обвинувачений нестиме кримі-

нальну відповідальність тільки через те, що під час провадження у справі не будуть підтверджені його показання про вчинення інкримінованого йому злочину іншою особою, хоча, насправді, розвиток подій міг відбуватися так, як він про це повідомив. Більше того, додатково за ст. 383 КК необхідно кваліфікувати дії обвинуваченого і у випадках його самообмови (при зізнанні у вчиненні злочинів, яких він не вчиняв, чи коли у злочинах, вчинених у співучасті, братиме всю вину на себе), що є алогічним.

Безперечно, право людини не є абсолютним. Реалізуючи свої права, особа не повинна порушувати права інших та інтереси суспільства загалом. Саме тому у кримінальному законі і було передбачено відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину. Однак у демократичному суспільстві однаково важливі і значимі як державні та суспільні інтереси, так і інтереси окремо взятої особи, і потрібно знаходити компроміс між інтересами особи та публічними інтересами, хоча і «узгодження цих інтересів є найбільш складним завданням кримінально-процесуального законодавства» [27, 4]. Встановлення оптимального балансу приватних та публічних інтересів є запорукою справедливості кримінально-процесуального закону [2, 202; 6, 100]. Якщо ж компромісу не буде досягнуто, то у жертву будуть приноситися або особисті (приватні), або публічні інтереси, що є неприпустимим [3, 47].

Необхідно зважати й на те, що суб'єктами кримінально-правових відносин фактично виступають особа, що вчинила злочин, та держава, як виразник публічних інтересів в особі її органів. Це не може не впливати на дію засади змагальності і, зокрема, такого її елемента, як процесуальна рівноправність сторін, що зумовлює суттєву відмінність між засадою змагальності, наприклад, у цивільному судочинстві та кримінальному. Варто погодитись з висловленою думкою про те, що «норми кримінально-процесуального права далекі від справедливості в розумінні рівності прав суб'єктів правовідносин. Сили обвинувачення й захисту не перебувають в одній «ваговій категорії» [7, 108]. Комплекс прав та можливостей, якими володіє сторона обвинувачення, обумовлює те, що «сторона обвинувачення знаходиться у переважаючому становищі, порівняно зі стороною захисту» [12, 22]. Обвинувачений же знаходиться у завідомо гіршому становищі, ніж обвинувач, в силу самого факту кримінального переслідування, адже той, хто нападає, завжди має перевагу [25, 77–78].

З метою забезпечення процесуальної рівноправності сторін, урівноваження комплексу їхніх прав та можливостей для відстоювання власних

тверджень і заперечення доводів протилежної сторони існує інститут сприяння захисту (*favor defensionis*). Одним з його елементів, на нашу думку, є і право на неправдиві показання, в тому числі повідомлення про вчинення злочину іншою особою. Проте це право не може бути безмежним. Вважаємо, що такі неправдиві повідомлення про вчинення злочину не повинні бути кримінально караними за наявності двох обов'язкових умов. Перша стосується процесуального статусу суб'єкта, який повідомляє, – ним може бути тільки підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий. Будь-який інший учасник кримінально-процесуальних відносин за такі повідомлення нести кримінальну відповідальність. Друга умова – коло обставин, які повідомляються вищезазначеними суб'єктами, – це обставини, що охоплюються підозрою у вчиненні злочину, пред'явленим обвинуваченням або обвинуваченням, у якому особа була визнана винною чи виправдана. Якщо ж такий учасник, заявляючи про вчинення злочину певною особою, виходить за межі даних обставин, то, за наявності підстав, відповідні його дії слід кваліфікувати за ст. 383 КК як завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

У контексті розглядуваної проблеми хочемо звернути увагу на наступне. Пленум Верховного Суду України у ч. 2 п. 11 постанови від 11 лютого 2005 р. № 2 «Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування» відзначив, що під час отримання заяви від обвинуваченого чи підсудного про застосування щодо нього незаконних методів слідства, заявник попереджається про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК України. Поряд з тим, загальновідомо, що на практиці надзвичайно складно довести застосування до особи незаконних методів слідства, адже відповідні державні органи (принаймні у нашій державі) переважно «не зацікавлені» у тому, щоб проводити повне, всебічне і об'єктивне розслідування по таких фактах. Як правило, результат перевірки відповідних заяв один – відмова у порушенні кримінальної справи. За даними дослідження Джіма Мардоха, довгострокового консультанта спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Боротьба з жорстоким поведінням і безкарністю», з 6000 розглянутих скарг на жорстоке поведіння, зареєстрованих прокуратурою у 2008 році в Україні, 5800 отримали «відмову» [14, 72]. Встановлення ж факту порушення прав обвинуваченого і застосування до нього недозволених методів слідства є швидше винятком.

Показовою у цьому плані є справа «Захаркін

проти України». За матеріалами справи, 17 травня 2003 р. О. М. Захаркіна незаконно було затримано співробітниками міліції, його утримували під вартою до 24 травня 2003 р. без відповідної санкції суду. Під час перебування під вартою, правоохоронці щодо нього застосовували незаконні методи слідства (підвішували за ноги головою донизу, одягали протигаз, наносили удари палками та пластиковими пляшками, наповненими водою), домагаючись таким чином зізнання у вчиненні низки злочинів. З 2003 р. до 2009 р. О. М. Захаркін намагався довести, що проти нього працівниками міліції було вчинено неправні дії. Декілька разів прокуратура виносила постанову про відмову у порушенні кримінальної справи. Після передачі справи до суду, розгляд відкладався 13 разів, а потім справу було направлено на додаткове розслідування. 25 березня 2009 р. вироком місцевого суду один зі співробітників міліції, який брав участь у застосуванні незаконних методів слідства проти заявника, був засуджений, але апеляційна інстанція скасувала вирок суду першої інстанції і направила справу на додаткове розслідування. У зв'язку з цим ЄСПЛ відзначив існування серйозних недоліків національного кримінального розслідування, оскільки заявник з вини державних органів був позбавлений прав, гарантованих Конвенцією та внутрішнім законодавством, і не зміг довести на національному рівні незаконність затримання, тримання під вартою та застосування недозволених методів слідства. Як наслідок, ЄСПЛ констатував порушення ст. 3 та ст. 5 Конвенції і зобов'язав Україну виплатити О. М. Захаркіну компенсацію у розмірі 10000 євро.

Або ж взяти зовсім нові рішення ЄСПЛ. Так, 4 листопада 2010 р. ЄСПЛ прийняв рішення у справі «Самардак проти України». Цим рішенням суду було встановлено порушення Україною ст. 3 Конвенції у зв'язку з жорстоким та нелюдським поведінням працівників міліції відносно заявника, а також порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з неефективним розслідування прокуратурою скарги заявника на жорстоке поведіння працівників міліції. ЄСПЛ постановив компенсувати І. Т. Самардаку моральну шкоду у розмірі 10000 євро та сплатити 650 євро на покриття витрат, пов'язаних з веденням справи. Обставини ж цієї справи такі. 20 квітня 2002 р. заявник був затриманий працівниками міліції і доставлений у Личаківський районний відділ Львівського міського управління ГУМВС України у Львівській області. Під час допиту у райвідділі заявник був жорстоко побитий працівниками міліції. Судово-медична експертиза встановила численні побої і переломи кількох ребер. 22 квітня 2002 р.

І. Т. Самардак звернувся зі скаргою на побиття в Личаківську районну прокуратуру м. Львова. Неодноразово прокуратура відмовляла у порушенні кримінальної справи. Відповідні постанови були скасовані прокуратурою Львівської області. 29 жовтня 2002 р. такі порушили кримінальну справу, але згодом слідчі прокуратури Личаківського району м. Львова винесли постанову про закриття кримінальної справи за відсутністю у діянні складу злочину. На сьогоднішній день слідство у справі ще не завершено.

Порушення Конвенції аналогічного характеру констатовані ЄСПЛ і у інших рішеннях, зокрема у справах «Ковальчук проти України» та «Яременко проти України».

Водночас, це лише поодинокі приклади досить поширеної, на жаль, практики в Україні. Підтвердженням цьому є висновки правозахисних організацій та міжнародних експертів, зокрема зроблені за результатами спеціального незалежного дослідження уже згаданого Джіма Мардоха [14, 10-14, 52-57; 66, 80-81]. Незадовільний стан в Україні з дотриманням прав обвинувачених і застосування щодо них насильства працівниками правоохоронних органів та відсутність реальних заходів з розслідування і притягнення до відповідальності винних констатують з року в рік у своїх доповідях та звітах Робоча група ООН з безпідставного затримання [9], Міжнародна Амністія, Комітет ООН проти тортур [15], Європейська комісія [23, 22-24; 1]. Як приклад поширеності таких випадків можна навести те, що лише за період від січня до жовтня 2009 року неурядовими правозахисними організаціями на кшталт Гельсінської групи було зафіксовано близько 200 скарг на тортури й інші жорстокості з боку працівників правоохоронних органів [11].

Таким чином, зважаючи на наведене та врахо-

вуючи позицію Пленуму Верховного Суду України, у разі застосування до обвинуваченого незаконних методів слідства, останньому необхідно буде просто мовчати, адже над ним «тяжітиме» кримінальна відповідальність за ст. 383 КК України, яка теоретично може наставати у кожному випадку недоведеності факту незаконності дій слідчого чи особи, яка проводить дізнання. Все це суттєво обмежує процесуальні можливості сторони захисту захищатися від обвинувачення. Необхідно враховувати те, яке на сьогоднішній день існує ставлення окремих працівників правоохоронних органів до обвинувачених. Будь-яка правова норма повинна відповідати існуючим реаліям і змінюватися відповідно до них. Тільки тоді можна говорити про ефективність норми. Тому вважаємо за доцільне на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального судочинства такі відмовитися від притягнення до кримінальної відповідальності осіб за завідомо неправдиве повідомлення про застосування щодо них незаконних методів досудового слідства.

Все вищенаведене дає нам підстави вважати, що існуюча редакція ст. 383 КК України недосконала не лише з теоретичної, але й з практичної точки зору. У зв'язку з цим видається доцільним внести зміни до ст. 383 КК, доповнивши її частиною третьою і четвертою такого змісту:

«3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, якщо таке повідомлення стосується підозри її у вчиненні злочину або пред'явленого їй обвинувачення.

4. Не підлягає кримінальній відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину особа, яка повідомила про застосування щодо неї насильства працівниками правоохоронних органів».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008: Progress Report Ukraine [Електронний ресурс]: 23/04/2009, SEC(2009) 515/2 / Commission of the European communities – Brussels – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress2009/sec09_515_en.pdf
2. Аширова Л. М. Проблемы реализации принципа справедливости в уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук / Аширова Луиза Мунавировна. – Уфа, 2006. – 261 с.
3. Багаутдинов Ф. Н. Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии : дисс. ... д-ра юрид. наук / Багаутдинов Флер Нуретдинович. – М. : РГБ, 2005. – 498 с.
4. Баранник Р. В. Право особи від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : монографія / Р. В. Баранник, В. П. Шибіко. – К., 2008. – 212 с.
5. Гармаев Ю. П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве [Електронний ресурс] / Ю. П. Гармаев. – М. : Экзамен, 2005. – 390 с. – Режим доступу: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/garm2005/04-1.htm>
6. Глинська Н. В. Завдання сучасного кримінального судочинства / Н. В. Глинська // Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції [«Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовчій діяльності»], (3 квітня 2009 р., Київ). Видання присвячене пам'яті професора А. Я. Дубинського. – К. : Атіка, 2009. – С. 100-101.
7. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посібн. / І. Ю. Гло-

- вацький. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.
8. *Грошевий Ю. М.* Докази і доказування у кримінальному процесі: науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавель Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
  9. Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие. Добавление: Миссия на Украину [Электронный ресурс] : Distr. GENERAL, A/HRC/10/21/Add.4 – 9 February 2009 / Доклад Рабочей группы ООН по произвольным задержаниям. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/106/66/PDF/G0910666.pdf?OpenElement>
  10. *Зеленин С.* Пределы допустимой защиты / С. Зеленин // Российская юстиция. – 1998. – № 12. – С. 43-45.
  11. *Зілгалов В.* «Міжнародна амністія» у щорічному звіті вказує на тортури з боку української міліції (27 травня 2010 р.) [Електронний ресурс] / Зілгалов Василь. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2054613.html>
  12. *Ковальчук С. В.* Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : дис. ... канд. юрид. наук / Ковальчук Сергій Олександрович. – Івано-Франківськ, 2007. – 226 с.
  13. *Костін М.* Допустимість способів захисту обвинуваченого для забезпечення його публічних та особистих інтересів / М. Костін // Право України. – 2006. – № 8. – С. 99-102.
  14. *Мардох Д.* Боротьба з жорстоким поведінням і безкарністю та ефективне розслідування жорстокого поведіння. Доповідь по Україні / Джім Мардох. – К.: К.І.С., 2010. – 108 с.
  15. Доповідь – 2008: Україна [Електронний ресурс]: від 28 травня 2008 р. / Міжнародна Амністія. – Режим доступу: <http://amnesty.org.ua/2008/05/28/dopovid-%E2%80%932008-ukrayina>
  16. *Мотовиловкер Я. О.* Основные уголовно-процессуальные функции / Я. О. Мотовиловкер. – Ярославль, 1976. – 94 с.
  17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк]. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.
  18. *Нафиев С.* Право на защиту – не беспредельно / А. Васин, С. Нафиев // Законность. – 1999. – № 4. – С. 5-7.
  19. Определение № 1-Д 97-16 по делу Н. // Бюллетень Верховного Суда РФ. – 1998 – № 4. – С. 15.
  20. *Орлов Ю. К.* Основы теории доказательств в уголовном процессе: научно-практическое пособие / Ю. К. Орлов. – М.: Проспект, 2000. – 144 с.
  21. *Осауленко О. А.* Реалізація принципу презумпції невинуватості у досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук / Осауленко Олег Анатолійович. – К., 2006. – 252 с.
  22. *Петрухин И.* Имеют ли доказательственное значение ложные показания обвиняемого / И. Петрухин / Советская юстиция. – 1965. – № 7. – С. 15-17.
  23. Права людини в Україні – 2008: Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, В. Яворського [Українська Гельсінська спілка з прав людини]. – Харків : Права людини, 2009. – 304 с.
  24. *Рабцевич О. И.* Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование / О. И. Рабцевич. – М.: Лекс-Книга, 2005. – 318 с.
  25. *Смирнов А. В.* Модели уголовного процесса / А. В. Смирнов. – СПб.: Наука, 2000. – 222 с.
  26. *Строган А.* Значення інституту клопотань у сфері кримінального судочинства / А. Строган // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 138-141.
  27. *Тальберг Д. Г.* Русское уголовное судопроизводство : пособие к лекциям : в 2 т. / Д. Г. Тальберг. – К., 1889. – Т.1. – 318 с.
  28. *Ульянова Л. Т.* Предмет доказывания и доказательства в уголовном процессе России: учеб. пособие / Л. Т. Ульянова. – М.: Издательский Дом «Городец», 2008. – 176 с.
  29. Ухвала Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 листопада 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/361373>
  30. *Фаргиев И.* Заведомо ложный донос (актуальные вопросы судебной практики) [Електронний ресурс] / И. Фаргиев // Уголовное право. – 2007. – № 5. – Режим доступу: http://odesskcourt.oms.sudrf.ru/modules.php?name=docum_sud&id=77
  31. *Чорноус Ю.* Реалізація принципу змагальності на досудовому слідстві: проблемні питання / Ю. Чорноус // Право України. – 2008. – № 6. – С. 129-133.
  32. *Юдківська А.* Привілей проти самообвинувачення – в пошуках принципу [Електронний ресурс] / А. Юдківська. – Режим доступу: <http://hradvocate.info/stat-3Ukr.htm>

Кучевская С. П., Яворский Б. И. Право обвиняемого на неправдивые показания как элемент favor defensionis

В статье исследуется привилегия обвиняемого от самоизобличения в контексте вопроса о её объёме и границах действия, в частности, исследуется, вправе ли обвиняемый давать неправдивые показания, защищаясь от обвинения. На основании анализа законодательства, судебной практики, в том числе и Европейского суда по правам человека, подходов, изложенных в специальной литературе, авторы излагают свой взгляд на решения указанной проблемы.

Ключевые слова: обвиняемый, неправдивые показания, уголовная ответственность

Kuchewska Svitlana, Yavorskiy Bogdan. The right of the accused to false evidence as the element of favor defensionis

The question of limits of accused' privilege not to be revealed is analyzing in the article, as well as the question of the accused right to false evidence when defending. On the basis of the results gained on this issue from laws, court practice, as well as European court on human rights, and approaches in literature, the personal view on this point has been formed.

Key words: accused, false evidence, criminal responsibility